

OSHLOVCHI SUMAX (RHUS CORIARIA L.) O‘SIMLIGINI SHIFOBAXSH
XUSUSIYATLARI

Mamatqulova Iroda Ergashevna

*O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali Biotexnologiya kafedrasida katta
o‘qituvchisi³*

Xo‘rozova Zarifa Ulug‘bek qizi

Ismoilova Mashhura Qahramon qizi

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali 3-bosqich talabalari

E-mail; zarifaxorozova@gmail.com

E-mail; mashhuraismoilova9gmail.com

Annotatsiya: O‘simlik-(*Rhus coriaria* L.) pistadoshlar oilasiga tegishli bo‘lib, inson hayoti uchun turli xil shifobaxsh xususiyatlarga ega. Oshlovchi sumax barglari tanin va uni o‘z ichiga olgan preparatlar ishlab chiqarish uchun sanoat xom ashyosi hisoblanadi. Bunday preparatlar og‘iz bo‘shlig‘i va burun bo‘shlig‘idagi yallig‘lanish jarayonlarini 2% suvli yoki suv-glitserin eritmasi bilan yuvish, yaralarni va kuyishlarni 3-10% eritmalar va malhamlar bilan moylash orqali davolash uchun ishlatiladi. Taninni og‘iz orqali kukun va tabletkalar shaklida qo‘llash og‘ir metallar va alkaloidlarning tuzlari bilan zaharlanish uchun samarali detoksifikatsiya vositasi sifatida ishlatilishi mumkin.

Kalit so‘zlar; *Rhus coriaria* L, pistadoshlar, yallig‘lanishga qarshi, sirka kislotasi, tanin, farenks, totim daraxti, og‘iz bo‘shlig‘i, o‘t pufagi

Kirish.

Iyun-iyulda oylarida gullab, sentabr-oktabrda mevalaydi. Urug‘i, novdasi va ildiz bachkisidan ko‘payadi. Janubiy mamlakatlarda, O‘zbekistonda Surxondaryo viloyatidagi daryolarning sershag‘al qirg‘oqlarida o‘sadi. Manzarali o‘simlik. Mevasi nordon va xushbo‘y, ishtaha ochadi, ovqatni tez hazm qiladi. Xalq tabobatida og‘iz va milk jarohatlari, tomoq og‘rig‘ida ishlatiladi. Barglari, ildizlari, po‘stlog‘i, yosh novdalari va mevalarida teriga, yungga, ipakka va har xil gazmollarga rang berishda qo‘llaniladigan tannin (13—22%), gallas, pirogallas, vino va sirka kislotalari, kvarsetin, ramnetin, miritsetin hamda vitamin S bor.[1]

Totim daraxti - (*Rhus coriaria* L.) pistadoshlar oilasiga mansub, bir yoki ikki uyli o‘simlik. Turkum vakillari kichik daraxt yoki buta hamda liana o‘simliklaridir. Ular asosan tropik va subtropik hamda mo‘tadil iqlimli mintaqalarda tarqalgan. Barglari navbat bilan joylashadi, murakkab toq patsimon tuzilgan. Gullari novdaning uchki qismida shingilcha hosil qiladi, erkak va urg‘ochi gullari ayrim– ayrim shingilchalarda rivojlanadi. Ular sariq va yashil bo‘ladi. Mevasi danakcha, rangi qizil bo‘lib, bezchalarga o‘xshash tuk bilan qoplangan.[2] Bu turkumning 150 ta turi bor. Ulardan 14 tasi Toshkent Botanika bog‘ida o‘stiriladi. Kichkina, nisbatan siyrak shoxlangan daraxt

yoki ko'pincha balandligi 1-3-5 metr gacha bo'lgan buta. Po'stlog'i cho'zinchoq ajinli, bir yillik kurtaklarida kulrang-jigarrang, ko'p yillik shoxlarida jigarrang. Barglari 15-18 sm uzunlikda, navbatma-navbat, toq-patsimon, ustki qismi qanotli, 9-17 bargdan iborat.[6] Barglari dag'al-momiq, o'simtasimon, cho'zinchoq-tuxumsimon yoki nayzasimon, dag'al tishsimon, uzunligi 3-5 sm va eni 2-3 sm, poyasi dumaloq yoki keng hanjarsimon, uchiga qayrilgan bo'ladi. Gullari yashil-oq, apikal cho'zinchoq-konussimon panikulalarda, ba'zan qisman kichik qo'ltiq osti panikulalarida, deyarli turg'un, bir jinsli, turli xil panikulalarda turg'un va pistillatli. 25 sm uzunlikdagi siyrak, uzunroq panikulalarda stamen gullari. 5 ta sepals bor, ular yashil rangli, zich tukli va tashqi tomondan kirpiksimon, yumaloq tuxumsimon. Gulbarglari 5, ular oqish, tuxumsimon. Uzunligi 15 sm gacha bo'lgan kichikroq zich panikulalardagi pistillat gullari erkaklar gullaridan juda oz farq qiladi, uchta stigma va beshta oddiy kichik stamensli rivojlangan tuxumdon mavjudligi bundan mustasno. Iyun-iyul oylarida gullaydi. [3]

Tarqalishi; Surxondaryo, Toshkent viloyatlari, Xisor tizmasi (Tupalang va Xondiza daryolarining havzalari) va G'arbiy Tyan-Shanda, Chotqol tizmasi (Krronqulsoy)da tarqalgan.

Kimyoviy tarkibi. Barglari, yosh shoxlari va tanasi po'stlog'i taninlarga boy (13-33%), eng yuqori konsentratsiya kurtaklari paydo bo'lganda. Mevaning kislota qobig'ida ko'p miqdorda olma va tartarik kislotalar, ekstraktiv moddalar, efir moyi (0,01%) mavjud. Barglarida galik kislota ustunlik qiladi, gallik kislota metil efiri, mirititrin va boshqa flavonoidlar, 15% gacha tanin, askorbin kislota mavjud. Sumax o'simligining urug'larida uglevodlarning organizm tomonidan so'rilishiga foydali ta'sir ko'rsatadigan moddalar majmuasi mavjudligi haqida dalillar mavjud. Yengil diabet uchun mevaning suyuq ekstrakti va damlamasi tavsiya etiladi.[4] Tanin sumax barglaridan olingan foydali moddalar asosida bir qator dorilar ishlab chiqariladi: Tibbiy tanin (modda), kukun. Yallig'lanishga qarshi, biriktiruvchi vosita. Og'iz bo'shlig'i va tish go'shti, farenks, nazofarenksning yallig'lanishi uchun ishlatiladi (kuniga 3-5 marta chayish uchun 1-2% suvli eritma); yoriqlar, yaralar, yomon yaralari va kuyishlar bilan (3%, 5%, 10% eritmalar yoki malhamlar); zaharlanishda (oshqozonni yuvish uchun 0,5% eritma).

Tanindan tayyorlangan shamlar biriktiruvchi, antiseptik, yallig'lanishga qarshi, antispazmodik, qurituvchi xususiyatlarga ega, shuningdek, mahalliy og'riqsizlantiruvchi ta'sirga ega.[7]

1. Tanin suyuqligi, tashqi foydalanish uchun (komponent - tanin). Taninning 4% spirtli eritmasi. Kichkina yaralar, yoriqlar va boshqa teri lezyonlarini davolash uchun ishlatiladigan antiseptik. Teri ustida elastik plyonka hosil qiladi, keyingi infeksiyani va shikastlanishni oldini oladi.

2. Tanalbin (modda), kukun. Bog‘lovchi. U faqat ichaklarda bo‘linadi, shuning uchun u ichak kasalliklari, shu jumladan dizenteriya etiologiyasi uchun diareyaga qarshi vosita sifatida ishlatiladi.

3. Tansal, tabletkalar (komponent - tanalbin). Bog‘lovchi, dezinfektsiyalovchi. Yallig‘lanishga qarshi, antiseptik, biriktiruvchi, detoksifikatsiya qiluvchi va murakkablashtiruvchi ta'sirga ega bo‘lgan kombinatsiyalangan preparat. Ovqat hazm qilish buzilishi, diareya bilan kechadigan yallig‘lanishli ichak kasalliklarida samarali ta'sir ko‘rsatadi. O‘t yo‘llarining spazmlarini yengillashtiradi va o‘t pufagidan safro chiqishiga yordam beradi.[5]

Shuni xulosa qilib aytish kerakki, oshlovchi sumax o‘simligi inson hayoti davomida kasalliklarni davolash va oldini olish chora tadbirlarini ko‘rish uchun ishlatiladi. Ayniqsa, yallig‘lanishni davolashda biologik preparatlar tayyorlanadi.

FOYDALANILGAN ADABYOTLAR RO‘YXATI:

1. Uralov A. КОВРАК-(FERULA. L) БОТАНИЧЕСКАЯ ОПИСАНИЕ //ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАУКИ. – 2021.

2. Uralov A. БАРБАРИС ЦЕЛЬНОКРАЙНЫЙ-BERBERISINTEGERIMA BUNGE //ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАУКИСтатей по материалам XII международной научно-практической конференции. – © Коллектив авторов, 2021, 2021.

3. Ergashevna M. I., Abduvaliyevich M. M. ELWENDIYA BOISS TURKUMI TURLARINING ANTIOKSIDANTLIK XUSUSIYATLARI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 498-500.

4. Авалбоев Қ., Маматкулова И. Zira (bunium persicum) o‘simligining apical meristema to‘qimasidan dnk ajratib olish texnologiyasi //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollor. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 247-249.

5. Ганижонов Д., Оралов А., Мустафакулов М. Махсар (carthamus tinctorius l)–osimligi va uni tibbiyotda qo‘llash //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollor. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 267-269.

6. Хорозова З., Ўралов А. Boyimadaron (achillea millefolium l.) Osimligini shifobaxsh xususiyatlari va genetik tahlili //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollor. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 301-303.

7. Uralov A. I. et al. Intrapopulation Variability and Options of Reproductive Strategy of Allium Bulbous Species (Amaryllidaceae) //REVISTA GEINTEC-GESTAO INOVACAO E TECNOLOGIAS. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 1646-1655.